

SERVET-İ FÜNÛN DEVRİNDE EDEBÎ TENKİDİN YÖNTEMİNE DAİR TARTIŞMALAR*

Serkan ÖZDEMİR**

ÖZET

“Tenkit”, “seçme”, “ayırma” anlamındaki Arapça “nakd” kökünden türer. Servet-i Fünûn devrinde Fransızca “critique” (edebiyat eleştirisi) sözcüğünün karşılığı olarak kullanılır. Sanat eserlerinin belirli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesi, iyi ve kötü yönlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanır. Servet-i Fünûn devri, tenkidin yeni bir yazınsal tür hâline gelmesinde önemli bir aşamadır. Fransız edebî tenkidini takip eden Servet-i Fünûncular tenkidin belirli bir yöntem ve estetik ölçütler dahilinde yapılması için çaba sarfederler. Ferdinand Brunetiere, Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Jules Lemâitre gibi Fransız tenkitçilerinin görüşlerini açıklayarak tartışır. Böylece biyografik, romantik, izlenimci, evrimci, bilimsel, toplumbilimsel tenkit yöntemlerini öğrenirler. Mehmet Rauf, tenkidin Avrupa’daki gelişimini, Sainte-Beuve ve Hippolyte Taine’in görüşlerini açıklar. Hüseyin Cahit, Taine’in tenkit hakkındaki görüşlerini çeşitli eserlere tatbik eder. Ahmed Şuayb ise Taine’in toplumbilimsel yaklaşımını eleştirir. Bu dönemde Taine’in etkisiyle edebiyatın toplumun ifadesi olduğu görüşü ağırlık kazanır. Servet-i Fünûncular sanatçı, eser, toplum arasındaki ilişkiye odaklanırlar. Tenkidin bir sanat olduğu, mutlak kurallarının bulunmadığı, tek bir güzelden söz edilemeyeceği, güzele his ve izlenimlerle ulaşılabileceği görüşü öne çıkar. Ancak tenkit etrafındaki tartışmalar Servet-i Fünûn tenkidinde yöntem birliği bulunmadığını, bu konuda farklı görüşlerin öne sürüldüğünü, farklı tenkit pratiklerinin var olduğunu gösterir. Bu farklı görüşler ve yönelişler Servet-i Fünûn edebiyatının teorik ve estetik gelişimine, tenkidin bir edebî tür hâline gelmesine katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler

Servet-i Fünûn, edebî tenkit, yöntem, romantik tenkit, biyografik tenkit, toplumbilimsel tenkit, izlenimcilik.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 20.02.2023 / Kabul tarihi: 27.04.2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sozdemir_55@hotmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3620-0779).

Giriş

Sanat eserlerinin belirli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesine “tenkit” denir. Tenkit, Arapça “seçme”, “ayırma” anlamındaki “nakd” kelimesinden türer. Bu nedenle Servet-i Fünûn devrine kadar tenkit, “ilm-i nakd” olarak da adlandırılır.¹ Ayrıca tenkit yerine “intikad”, “mübâhase”, “muâheze”, “muhâkeme”, “takriz” vb. sözcüklerin kullanıldığı da görülür.²

Muallim Naci, tenkidi “edebî, fennî ve sınıî eser”lerin tetkik edilerek muhâkeme yoluyla iyi ve kötü yönlerinin gösterilmesi şeklinde tanımlar. Türk edebiyatında Tanzimat dönemine kadar tenkit sözcüğüne rastlanmadığını, bunun yerine aynı anlama gelen “intikad” sözcüğünün kullanıldığını belirtir.³ Şemsettin Sâmî, tenkidin Fransızca “critique” sözcüğünün karşılığı olarak “muâhaze-i edebiye” (edebiyat eleştirisi) anlamında kullanıldığını ifade eder.⁴ Mizancı Murat, Türk edebiyatında tenkidin bir yönteminin bulunmadığını; münekkitlerin eserlerin muhtevâsından çok imlâ ve biçimiyle meşgul olduklarını ileri sürer.⁵ Cenab Şehabettin ise Servet-i Fünûn devrine kadar tenkidin yanlış anlaşıldığını; yazım yanlışlığı ve vezin kusuru aramaktan ibaret sanıldığını ifade eder.⁶

Tenkit, Türk edebiyatına bir edebiyat terimi olarak Servet-i Fünûn devrinde girer. Bu dönemde tenkit alanında önemli gelişmeler yaşanır: *Servet-i Fünûn* ve *Malûmat* gibi önemli yayın organlarında tenkit sütunları açılır. Farklı tenkit yöntemleri dönemin edebî eserlerine tatbik edilir. Fransız

¹ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Hzl. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, 113.

² M. Kayahan Özgül, “mübâhase” ve “münâkaşa” sözcüklerine sözlü kültürde, diğerlerine yazılı kültürde rastlanıldığını, Türklerde yazılı kültürün ilk eleştiri biçimlerinin metinden çok yazarı hedef alan “muaheze” ve “takriz” olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kayahan Özgül, “Tenkidi Eleştirmek”, *Hece*, Sayı 77-78-79, Ankara 2003, 7.

³ Muallim Nâcî, *Lügat-i Nacî*, Hzl. Ahmet Kartal, TDK Yayınları, Ankara 2009, 699-700.

⁴ Şemsettin Sâmî, *Kâmus-i Türki*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, 440.

⁵ Mizancı Murat, *Üdebamızın Nümune-i İmtisalleri (Usul-i Tenkid)*, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4 Eser Tanıtma ve Önsözler (1860-1923)*, Hzl. İnci Enginün - Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, 52-104.

⁶ Râik Vecdi [Cenab Şehabettin], “Müntekid-i Hakikî”, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

edebî tenkidinin üzerinde durduğu konular tartışılır.⁷ Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf, Ahmed Şuayb, Hüseyin Cahit, H. Nâzım (Ahmet Reşid Rey), Aydın Nadir (Ali Ekrem Bolayır) gibi isimler tenkit kavramı ve tenkit türleri/yöntemleri hakkında görüşler beyan ederler. Sanatta mutlak güzelliğin olup olmadığını; varsa güzelliğin ölçüsünün ne olduğunu; nasıl keşfedileceğini sorgularlar.⁸ Ahmed Rasim, Mehmed Celâl ve Aydın Nadir gibi isimler giriştikleri polemiklerle devrin tenkit anlayışını yansıtır.⁹ *Servet-i Fünûn* dergisinde tenkidin Avrupa'daki tarihini ve gelişimini konu edinirler. Farklı tenkit anlayışlarının klasizm, romantizm, izlenimcilik, realizm, natüralizm gibi sanat akımlarıyla ilişkisini açıklamak için çaba sarferderler.¹⁰ Bu dönemde genel olarak iki tenkit anlayışı üzerinde durulur: Bunlardan ilki romantizm ve izlenimcilik akımlarının estetik prensiplerine bağlı olarak ortaya çıkan romantik-izlenimci tenkittir. Diğeri ise realizm-natüralizm akımlarının estetik anlayışlarına göre şekillenen bilimsel-toplumbilimsel tenkittir.¹¹

Servet-i Fünûn devri edebî tenkitten yöntem fikrinin gelişmesi ve yerleşmesi bakımından önemli bir aşamadır. Bu dönemde edebî eserleri estetik bir olgu olarak tetkik ve tenkit etme anlayışı ortaya çıkar. Edebiyat incelemelerinde sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi disiplinlerden yararlanır.¹² Tenkitten belirli değerlendirme ölçütleri önem kazanır: Bilimsel tenkit anlayışında gerçeğe ve mantığa uygunluk, nesnellik; romantik tenkit anlayışında duygular, izlenimler ve öznel belirleyici hale gelir.

⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, 41-73.

⁸ Bilge Ercilasun, "Servet-i Fünun Edebiyatında Tenkit", *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, 489-583.

⁹ Kenan Akyüz, Ahmed Rasim ile Hüseyin Cahit arasındaki "edebiyatın millî ve mahallî olup olmadığı" tartışmasını; Hüseyin Cahit ile Ali Kemal arasındaki polemikleri dönemin önemli tenkit olayları arasında sayar. Bu çerçevede Ali Kemal'in *Paris Müsahabeleri* (1899) ve *Sorbon Dârülfünunu'nda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri* (1900) adlı eserlerde toplanan yazılarını Servet-i Fünûn devrinin dikkat çeken tenkitleri arasında olduğunu ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1995, 146-147.

¹⁰ M. Kaya Bilgegil, *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Hzl. Zöhre Bilgegil, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, 268-269.

¹¹ Yusuf Şerif, *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, 286-294.

¹² Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 18.

Servet-i Fünûn devrinde tenkidin yöntemine dair yapılan tartışmalara odaklanan bu çalışmada edebî tenkide dair görüş ve yöntem farklılıkları belirlenmeye çalışılacaktır. Tartışmaların içeriğine ve kapsamına dair bir genel çerçeve oluşturulmaya gayret edilecek; yöntem tartışmalarının devrin edebiyatına ve tenkidine etkileri üzerinde durulacaktır.

1. Servet-i Fünûn Devrinde Tenkit Tartışmaları

Servet-i Fünûn devrinde tartışılan, üzerinde durulan temel konulardan biri edebî tenkidin Batı'daki tarihi, yöntemi ve gelişimidir. Buna bağlı olarak edebî tenkit ve tetkiklerde izlenmesi gereken yöntemlerin, dikkat edilmesi gereken estetik ölçütlerin ne olduğu sorgulanır.¹³ Servet-i Fünûncular, kendi dönemlerine kadarki tenkit anlayışını eksik ve hatalı buldukları için yeni tenkit yöntemlerini araştırırlar.¹⁴

Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf, Halit Ziya, Ahmed Şuayb ve Hüseyin Cahit gibi isimler edebî tenkidin ne olduğu, tenkitte hangi yöntemin takip edilmesi gerektiği, münekkidin vazifesi gibi konuları tartışırlar. Bu çerçevede, *Servet-i Fünûn*'da Cenab Şehabettin "Müntekîd-i Hakiki", "Felsefe-i İntikad" gibi makaleleri; Mehmet Rauf, "Tekâmül-i Tenkit" dizisini; Hüseyin Cahit, "Hikmet-i Bedayie Dair" başlıklı yazıları; Ahmed Şuayb ise *Hayat ve Kitaplar*'ı kaleme alır. Bunlar Batılı manada ilk gerçek tenkitler kabul edilir.¹⁵

Cenab Şehabettin, "Müntekîd-i Hakîkî" başlıklı yazısında tenkidin edebiyat eserinin kıymetini ve mahiyetini açığa çıkarması gerektiğini ifade eder. Mevcut durumu ise şöyle özetler: "Bize mevcudât-ı edebiyenin aksayan uzuvlarını meydana çıkarmak tarîk-i beyanda doğru yürümeye müstait eserler telifiyle uğraşmaktan daha hoş, daha sehil ve hurd-nüvâz bir meşgale gibi geldi."¹⁶ Servet-i Fünûn devrinde bu tenkit anlayışının değişmeye;

¹³ Mehmet Rauf, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, 31-36.

¹⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994, 72.

¹⁵ Mustafa Nihat Özön, "Türk Eleştirisine Bir Bakış", *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı*, 142, 234 / I-II, Ankara 2020, 557.

¹⁶ Râik Vecdi [Cenab Şehabettin], "Müntekîd-i Hakîkî", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

münekkitlerin “harekât” ve “hurûf” ile değil, “terkibât” ve “elfâz” ile meşgul olmaya başladığını belirtir. Cenab, tenkidin “san’at-ı nefise” olduğunu, sanatın diğer şubelerinde olduğu gibi edebiyatta da “güzellik” ve “çirkinlik” ile meşgul olması gerektiğini vurgular. Ona göre münekkit sanat eserinde gizli olan güzelliği açığa çıkarmalı, bunu yaparken “vicdân-ı asr ve vicdân-ı târih” olmalıdır.¹⁷ Zevk denilen şey “şahsî”, güzellik ise “nisbî” olduğundan tenkitte mutlak kaidelerden söz edilemez. Bir eserin iyi ya da kötü olması okurda bıraktığı hisle alakalıdır. Bu nedenle psikolojik hakikatler tenkitte önemli yer tutar.¹⁸

Mehmet Rauf, “Tekâmül-i Tenkit”de Servet-i Fünûn devrine kadar tenkit sözcüğünün keyfi kullanıldığını, tenkidin kelime, terkip, vezin hataları bulmaktan ibaret sanıldığını ileri sürer.¹⁹ Servet-i Fünûncuların tenkidin küfürbazlıktan, hocalıktan, hasetten ve intikamdan başka bir şey olduğunu gösterdiklerini belirtir. Tenkidin Avrupa’daki tarihini ve felsefesini açıkladıklarını; edebî tenkidin nasıl yapılması gerektiğini gösterdiklerini vurgular.²⁰

Hüseyin Cahit, “Âsâr-ı Edebiyye Ne Yolda Tenkid Edilir” başlıklı yazısında Servet-i Fünûn devrine kadar tenkidin doğru ve ciddi biçimde yapılmadığını ileri sürer.²¹ “Hikmet-i Bedayie Dair” başlıklı yazı dizisinde yeni tenkit anlayışının sanat eserini içinde yetiştikleri “heyet-i içtimaiye”nin bir mahsulü olarak gördüğünü vurgular. Taine’in toplumbilimsel tenkit anlayışından esinlenen şu görüşleri savunur: Tenkitte ele alınan eserin yazarının içinde bulunduğu muhit, duygu ve düşünce dünyası hakkında bilgi verilmelidir. Münekkit, kelime, gramer hatası aramak yerine yazarın ve eserin içinde bulunduğu “heyet-i içtimaiye”nin nasıl düşündüğünü ve nasıl hissettiğini ortaya çıkarmalıdır.²²

¹⁷ Hasan Akay, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, 187-189.

¹⁸ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 73.

¹⁹ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 28-31.

²⁰ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 321.

²¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Kavgalarım*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, 43.

²² Hüseyin Cahit Yalçın, *Servet-i Fünun Yazıları-1 Estetik (Hikmet-i Bedayî)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, 51-52.

Halit Ziya, “Münekkidin Hakkı” başlıklı yazısında münekkidin bir eseri sanat zemininde kalarak sanatçıya saldırmadan tenkit etmesi gerektiğini belirtir. Tenkidin belirli ölçütlere göre yapılması gerektiğini ifade eder.²³ Tenkitte ele alınan eserin yeni bir his ve hayal yaratıp yaratmadığıyla; yeni bir biçim ve söyleyişe sahip olup olmadığıyla; insana ve eşyaya yeni bir bakış açısıyla bakıp bakmadığıyla ilgilenilmesi gerektiğini vurgular.²⁴

H. Nâzım, *Servet-i Fünûn*'daki “Tenkid Hakkında” başlıklı yazısında tenkidin güzel bir eserin hata ve kusurlarını bulma işi olduğunu; iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirinden ayırmaya yaradığını ifade eder. Kişiyi tahkir etme veya yüceltmeye dayalı tenkit yöntemine karşı çıkar.²⁵ Ayın Nadir ve H. Nâzım, realist akımın etkisiyle tenkidin “fen” (bilim) olduğunu, akıl ve mantık ölçülerine göre yapılması gerektiğini savunurlar: A. Nadir, *Malûmat*'taki yazısında tenkidin “silsile-i muhâkemât-ı mantikiye” olduğunu iddia ederken, H. Nâzım da onun bu görüşüne katılır. A. Nadir ve H. Nâzım'a göre güzellik “nisbî” (değişken-göreceli) değildir. Bunun için sanat eserlerini tenkitte mutlak kaideler mevcuttur.²⁶ Ali Kemal ise *Peyâm-ı Edebî*'deki “Tenkîd ve Münekkidlerimiz” başlıklı yazısında tenkidin “bir tâziyâne-i terakkî ve tekemmül” olduğunu belirtir. Ona göre de tenkit zor bir uğraş olmakla birlikte ilimdir. Tenkidin “metânet-i fikriyye ile, şecaat-ı salâbet-i i'tikad ile medeniyye ile, hürriyet-i kelâm ile” yapılması gerektiğini ifade eder. Tenkitte belirli bir “itikâd”a ve “ictihâd”a bağlı olmak gerektiğini vurgular.²⁷

2. Tenkit Yöntemleri

Servet-i Fünûn devrinde edebî tenkidin yöntemine dair tartışmaların kaynağı Fransız tenkididir. Bu dönemdeki tartışmalar belirli tenkit yöntemleri, anlayışları etrafında cereyan eder. Bunlar arasında romantik (izlenimci), biyografik (tarihsel) ve toplumbilimsel (bilimsel) tenkit yöntemleri öne çıkar.

²³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sanata Dair*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, 134-138.

²⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994, 43.

²⁵ H. Nâzım, “Tenkid Hakkında”, <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/411/> [Erişim Tarihi: 11.10.2021 11:00]

²⁶ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 78-80.

²⁷ Ali Kemal, *Makaleler Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazuları*, Hzl. Hülya Pala, İstanbul: Kitabevi Yayınları. İstanbul 1997, 101-102.

Romantik (izlenimci) yöntem, edebi tenkidin bir sanat olduğunu, güzele duyular ve izlenimler, yani his yoluyla ulaşılabileceğini iddia eder. Bunun için edebî eseri güzel kılan gizemi açığa çıkarmakla meşgul olur.²⁸ Biyografik (tarihsel) yöntem, sanat eserinin oluşumunda sanatçının yetiştirdiği iklim ve çevrenin roluna odaklanır. Sanatçının fiziksel ve psikolojik özelliklerinin, duygu ve düşünce dünyasının sanat eserinin oluşumunda önemli rol üstlendiğini iddia eder. Sanatçı hakkında biyografik ve psikolojik bilgiye ihtiyaç duyarak sanatçının yaşamını her yönüyle araştırır. Böylece sanatçıdan esere ulaşmayı hedefler.²⁹ Toplumbilimsel (bilimsel) yöntem ise güzelin değişmez olduğunu, ona akıl ve mantık vasıtasıyla ulaşılabileceğini ileri sürer. Realizm ve natüralizme bağlı olarak ortaya çıkan bu yöntem, sanatçının yaşamını gözlemler. Sanat eserini doğabilimlerinin kurallarından yararlanarak inceler.³⁰

2.1. Romantik (İzlenimci) Yöntem

Fransa'da Restorasyon çağıyla birlikte "tekâmül" ve "usun evrenselliği" görüşlerinin yükselişe geçmesiyle bağlantılı olarak Jean-Baptiste Dubos, 1719'da "Réflexions critiques" başlıklı kitabıyla duygusal (izlenimci) tenkit olarak nitelenen bir tenkit anlayışı geliştirir. Ona göre sanat akılla değil gönülle değerlendirilebilir. Güzellik her çağda aynı ve değişmez değildir.³¹ Buna bağlı olarak 1885'ten sonra edebî eserler karşısında eleştirmenin öznel tepkilerini göstermeye dayalı bir tenkit anlayışı olarak romantik tenkit ortaya çıkar. Romantik ve izlenimci akımın etkisiyle gelişen romantik tenkit "hissîlik" ve "nisbîlik"i temel değerlendirme ölçütü kabul eder.³²

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 37.

²⁹ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsnel, *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020, 575-576.

³⁰ Hüseyin Cahit'in "Hikmet-i Bedaiye Dair" başlıklı yazı dizisinin ikinci makalesinde estetik ve tenkidin birlikte ele alındığı, estetiğin konusuyla tenkidin konusu arasında paralellik kurulduğu görülür. Bu yazıya göre Hüseyin Cahit, özellikle "ilm-i hüsn" veya "hikmet-i bedayi" olarak adlandırılan estetik ile tenkidin ortak gayesinin güzeli (hüsn) keşfetmek, değerlendirmek olduğuna inanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 37.

³¹ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, *a.g.m.*, 575-576.

³² Kemal Suut Yetkin, "İki Eleştiri Akımı", *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, 142-234, Ankara 2020, 541-547.

Jules Lemaître (1853-1914), tenkidi insanın duyular yoluyla edindiği izlenimleri (duyum) inceltme ve zenginleştirme sanatı şeklinde tanımlar. Anatole France (1844-1924) bir edebî eserin değerinin tek ölçüsünün okura verdiği zevk olduğunu, nesnel bir sanattan söz edilemeyeceği gibi nesnel bir tenkidin de olamayacağını ileri sürer. Réemy Gourmont (1858-1915), salt güzel diye bir şeyin olmadığını, her şeyde göreceliliğin esas olduğunu vurgular. Bu görüşler etrafında şekillenen romantik (izlenimci) tenkide göre eleştiride nesnellığe, bilimselliğe, değişmeyen kurallara ve yöntemlere yer yoktur. Tenkide önemli olan edebî eser okunduğunda alınan zevk, yani okurda bıraktığı histir. Bu nedenle zihnin edindiği izlenimler her şeyin üstindedir.³³

Servet-i Fünûncuların tenkide dair yazılarında romantik (izlenimci) yöntemin izleri görülür: Mehmet Rauf, "Tevdiat-ı Edebiye" başlıklı yazısında tenkidin mutlak kaidelere bağlanamayacağını, his ve zevkin kişiden kişiye değiştiğini belirtir. Bu nedenle tenkide verilen hükümlerin de edebiyat gibi "şahsî" ve "hususî" olduğunu vurgular.³⁴ Ona göre tenkit sevilen, beğenilen eserlerin niçin sevidiklerini açıklama, bir tür şerh etme işidir. Bu nedenle edebî tenkit ile edebiyat incelemesi birbirinden ayrılmaz.³⁵ Mehmet Rauf, *Malûmat* gazetesi ile *Servet-i Fünûn* dergisi arasında yaşanan polemiklerde Hüseyin Cahit ile birlikte tenkidin bir sanat olduğunu savunur. Güzelliğin kaidelerinin olmadığını, bir kaide konulursa şahsiyetin ve hissin yok olacağını ileri sürer. Hatta izlenimci tenkitçilerden olan Jules Lemaître ve Anatole France gibi isimlerin güzellikte mutlakiyete karşı çıkmalarını buna delil gösterir.³⁶

Servet-i Fünûn devri tenkidinin üzerinde durduğu konulardan biri "güzellik"tir. Romantik akımın estetik prensipleri çerçevesinde güzelin ne olduğu, nasıl görüldüğü sorularına cevap aranır. Hüseyin Cahit, Eflatun'dan Taine'e kadar geçen süreçte güzele ilişkin ortaya çıkan çeşitli görüşleri

³³ Kemal Suut Yetkin, *a.g.m.*, 541-547.

³⁴ Mehmet Rauf, "Tevdiat-ı Edebiye", <http://www.servetifunundergisi.com/tevdia-i-edebiy/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 16:00]

³⁵ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 78.

³⁶ Mehmet Rauf, "Şu Tenkid Mes'elesi", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/531/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 17:30]

aktarır.³⁷ Bu farklı görüşlerden hareketle kendi tenkit anlayışını oluşturur: Ona göre tenkit edebî eserdeki güzelliği açığa çıkarmalı, bunu duyular aracılığıyla yapmalıdır. Güzellik ve zevk nasıl şahsî ise tenkit de şahsîdir, belirli bir kurala ve yönteme indirgenemez. Yazar ve eser hakkında genel hükümler veremez. Münekkit, ancak eserin okurda bıraktığı his ve haz üzerinden değerlendirilmeler yapabilir.³⁸

Cenab Şehabettin, güzelliğin gayesinin “mehâsin-i san’at”a ulaşmaktır. Sanat eserinde güzellikten başka gaye arayanlar sanatın güzelliğini inkâr ederler.³⁹ Onun tenkit anlayışı bu romantik estetik prensipler etrafında şekillenir: Cenab’ın tenkit anlayışında izlenimler, hisler ve edebî zevk önemli yer tutar. Tenkid (intikad) güzel sanatların bir şubesidir. Bunun için münekkidin “güzellik” ve “çirkinlik” ile meşgul olması, sanat eserinde gizli olan güzelliği açığa çıkarması, asrın ve tarihin vicdanı olması gerekir.⁴⁰ Cenap, tenkitte psikolojik hakikatlerin önemli yer tuttuğunu; bir eserin gerçek değerini en iyi zamanın belirleyeceğini ifade eder.⁴¹ Bu görüşler doğrultusunda edebî tetkik ve tenkitlerinde “vicdan”, “his”, “samimiyet”, “ilham”, “deha”, “zevk”, “heyecan” gibi sübjektif kavramları kullanır;

³⁷ Hüseyin Cahit güzelin ne olduğuna dair şu tespitleri yapar: Eflatun’a göre güzel ilâhî ve tektir. Schelling’e göre güzel “mahdûd ile ifâde edilmiş nâmütenâhî”dir. Lamennais’e göre güzel “hissedilebilecek bir şekil altında izhar edilmiş bir hakikat”tır. Pascal ve Boileau’a göre sanat eserinde güzelliği sağlayan şey, sanatçının tabiatı taklit ederken araya karıştırdığı dehasıdır. Edebiyat ve sanattaki güzel, tabiatın taklidine dayanır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 51-52.

³⁸ Hüseyin Cahit, Ayn Nadir ve H. Nâzım’ın *Malumat*’ta kaleme aldıkları yazılarda ortaya koydukları tenkit hakkındaki görüşlerini eleştirir. Tenkit hakkında şu tespitlerde bulunur: 1. Tenkit bir sanattır. 2. Mutlak güzel olmadığı gibi mutlak tenkit ve tenkitte kesin kaideler de yoktur. 3. Hüsn ve zevk zamana göre değişebilir. Bunlarla ilişkili olan tenkit de değişebilir. 4. Akıl ve mantık yalnız tenkitte değil, her şeyde aranır. Bu tenkidin sanat olduğunu inkâr anlamına gelmez. Buradan hareketle Hüseyin Cahit’in Hippolyte Taine estetik hakkındaki görüşlerinden etkilendiği fakat romantik akımın estetik ilkelerinden ve izlenimci tenkit yönteminden uzak olmadığı söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 77-82.

³⁹ Cenab Şehabettin, “Menâfi-i Edebiyye”, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

⁴⁰ Cenab Şehabettin, Müntekid-i Hakiki, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 16:00]

⁴¹ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 73.

duyguları ve izlenimleri öne çıkarır.⁴² Cenap, tenkidin sanat veya fen olmaktan ziyade okur için bir yol gösterici olduğu kanaatindedir.⁴³ Münekkidin ise, edebî eserin “kıymet-i hakikîye ve mahiyet-i ulviye”sini açığa çıkaran kişi olduğunu ve esere odaklanması gerektiğini savunur.⁴⁴

Servet-i Fünûn devrinde tenkide dair tartışmalar Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit gibi isimlerin romantizm ve izlenimcilik akımlarının etkisiyle duyguları, izlenimleri ve edebî zevki merkeze alan bir tenkit anlayışını benimsediklerini gösterir. Bunun için tenkit anlayışlarında “şahsilik” ve “hissilik” ön plandadır.

2.2. Biyografik (Tarihsel) Yöntem

Charles-Augustin Sainte-Beuve (1804-1868), yazarların ruh, ahlak ve edebiyat bakımından portrelerini çizmeyi hedefleyen, fakat eser ve yazar hakkında mutlak hükümler vermekten kaçınan bir eleştiri anlayışı geliştirir. Gözleme dayalı bu tenkit tarzı, nesnel bir değerlendirmeyi hedeflese de tamamıyla nesnel olamaz, öznel değerlendirmelere dayanır. Fakat Sainte-Beuve, tarihçi kimliği ve gözlemciliğiyle bilimsel-nesnel tenkidin önünü açar. Sanat eserini tenkit ederken yazarın doğumundan başlayarak ailesini, eğitimini, yetiştiği çevreyi, ona etki eden tüm psikolojik ve çevresel unsurları araştırır.⁴⁵ Ona göre bir edebî eser, onu yaratan yazardan bağımsız değerlendirilemez. Bunun için sanat eserini sanatçıyla birlikte inceler, yazarın

⁴² Birol Bulut, “Cenab Şahabettin’e Göre Edebî Tenkitle Usûl”, 2009’da 2019’a 10. Yıl Hatıra Kitabı, Ed. Yakup Yılmaz, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019, 92-101.

⁴³ Hasan Akay, Cenab Şehabettin’in estetik anlayışını incelediği çalışmasında onun tenkit hakkındaki şu görüşlerini aktarır: Bir eser ahenk, kafiye, lafız bakımından yetersiz ise ahlaka, fenne, toplumun menfaatlerine uygun olması onu güzel yapmaz. Bir manzumenin samimi bulunması için şeklinin “matbu”, mânâsının “bedî” olması gerekir. Bir eserin güzel olması için şairin hissetmesi yetmez. Kendisi hissetmiş gibi okura hissettirmesi gerekir. Bir eserin “eser-i nefis” olabilmesi, doğal olmasına ve şekil ve kaideler uygun olmasına bağlıdır. Cenab, bu görüşleriyle izlenimci-romantik bir tenkit anlayışı sergilese zaman zaman bilimsel ve nesnel bir tenkit yaklaşımına uygun değerlendirmeler yaptığı gözlemlenir: Edebî eser ile yazarı arasında ırk, bünye, mizaç, cinsiyet, iklim, zevk terbiyesi gibi hususlarda bir neden sonuç bağı olduğunu ileri sürer. Ayrıca bir eserin “güzel” veya “çirkin” olmasında bunların etkili olduğunu vurgular. Ona göre güzellik hissi insan iradesinin dışında tekâmül eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Fesefe-i İntikad”tan aktaran Hasan Akay, *a.g.e.*, 193-200.

⁴⁴ Celâl Tarakçı, *Cenâb Şehabeddin’de Tenkid Dili Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Eser Matbaası, Samsun 1986, 55.56.

⁴⁵ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, *a.g.m.*, 575-576.

dehasını, ahlak anlayışını ve düşüncelerini oluşturan etkenleri araştırarak esere ulaşmaya çalışır.⁴⁶ Bu tenkit anlayışı ve görüşleriyle Servet-i Fünûncular üzerinde etkili olur.

Mehmet Rauf, “Tekâmül-i Tenkit” başlıklı yazı dizisinde Sainte Beuve’ün 19. yüzyılın en mühim tenkitçisi olduğunu belirtir. 1837-1870 arasında onun tenkit anlayışında önemli bir değişim yaşandığını, romantizmden uzaklaştığını, “his” yerine “izah” odaklı bir tenkit anlayışına yöneldiğini ifade eder.⁴⁷ Ona göre Sainte-Beuve’ün tenkitleri aslında insanları incelemek ve gözlemlemekten ibarettir. Bu nedenle tenkit ettiği insanları canlandırarak gerçek hayatlarında nasıl olduklarını anlamaya çalışır. Nasıl bir eğitimden geçtiklerini, râbitalarını, özel hayatlarını, fikir hayatlarındaki gelişim ve değişimleri araştırır. Mehmet Rauf, bu tenkit tarzının bir bakıma “ruhların tercüme-i hâli”nden ibaret olduğunu vurgular. Sainte-Beuve’ün tenkit edeceği kişiler hakkındaki “muhâberatı, muhâveratı, efkârı, ahlak ve tabâyie müteallik bazı tafsilatı” bilmek istediğine dikkat çeker.⁴⁸ Onun tenkitte izlediği yöntemin şu sorulara cevap aramaktan ibaret olduğunu ileri sürer: a) Sanatçı/yazar, din ve ahlak konularında neler düşünmektedir? b) Tabiat karşısındaki tutumu nedir? c) Kadınlarla ilgili fikirleri nelerdir? d) Maddi durumu, ruh hali nasıldır? e) Zaafları ve ilgi duyduğu şeyler nelerdir? Bu sorulara verilecek cevaplar sanatçının tam teşekküllü bir portresini çizmek için gerekli, eserlerinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir.⁴⁹

⁴⁶ Emile Hennequin “Eleştirinin Gelişimi”, Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020, 588-589.

⁴⁷ Mehmet Rauf, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, 62-63.

⁴⁸ Mehmet Rauf, Sainte-Beuve’ün tenkide dair görüşlerinde tutarsızlık ve değişimler olduğunu vurgular. Bu nedenle belirli bir tenkit yönteminin bulunmadığını ileri sürer. Başlangıçta Sainte-Beuve’ün tenkitte izlediği yolun Villemain’ın edebiyat ile toplumsal olaylar arasında ilişki arayan tenkit yöntemine uygun olduğunu belirten Mehmet Rauf, bu yöntemin tenkit ile tarihi bir araya getirdiğini, fakat tenkidin özü olan “efrâd”ı ihmal ettiğini belirtir. Daha sonra Sainte-Beuve’ün tenkitlerinde toplumun genel özelliklerini değil, fertlerin mizaçlarını açığa çıkardığını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz., *a.g.e.*, 60-66.

⁴⁹ Sainte-Beuve, her ne kadar gözleme ve tarihe dayalı bir tenkit tarzını takip etse de onunla ilgili tartışılması gereken hususlardan biri tenkidi nasıl tanımladığıdır. Görünüşte bilimsel olan bu tenkit yöntemini Sainte-Beuve, bir eseri müellifinin yerine geçerek, yapıtı onun bakış açısı ve düşüncesiyle okumak şeklinde tanımlar. Dolayısıyla tenkidin kuralları belirlenmiş başlıca bir “fen” olamayacağı iddiasını taşır.

Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*'da 1850'den sonra Fransa'da romantik akımın yerini realizme bırakmaya başladığını; sanat ve edebiyatta "hakikat" arayışının ön plana çıktığını belirtir. Bu yönelişin öncülerinin ise Stendal, Sainte-Beuve, Auguste Comte gibi isimler olduğunu; Sainte-Beuve'nün romantizmin geçerliliğini yitirdiğinin habercisi olduğunu ifade eder. Sainte-Beuve ile Hippolyte Taine'in tenkit hakkındaki görüşlerini karşılaştırarak şu tespitlerde bulunur:

"Bunlardan biri muharrirde şahsî ve zatî havâstan başkasını göremeyen, diğeri, onda zamanının hâlât-ı rûhiyyesini tettebbu' eden bir münekkittir. Sainte-Beuve, bir eseri muharririni tanmaksızın müstakilen muhâkeme edemeyeceğini söyler. Bunun için de evvelâ muharririn memleketini, ırkını, ekâribini, sonra sinn-i şebâb ve terbiyesini tetkik eder. Taine, ma'lûmât-ı metîne-i fenniyesi sayesinde bu nevi' tedkikâtı daha ziyâde tevsî' ile tenkide bir şekl-i fennî vermiştir."⁵⁰

Ahmed Şuayb, Sainte Beuve'un belirli bir tenkit yönteminin olmadığını, farklı yöntemlerden yararlandığını, tenkide fennî bir hüviyet kazandığı vurgular. Beuve'un sanatçının kapsamlı bir biyografisini ortaya koymayı, iç ve dış dünyasını açığa çıkarmayı hedeflediğini belirtir. Ahmed Şuayb, onun için tenkidin bir "ilm-i teşrih" ve ilm-i menâfi'ül-a'zâ" olduğunu söyler. Bu görüşlerden onun şahıslara odaklanarak fiziksel ve psikolojik bakımdan sanatçıyı kuşatmak istediği anlaşılır. Bunun için tenkitlerinde gözlem önemli yer tutar. Beuve'e göre münekkidin vazifesi "eşhâs-ı tabî'atın rakîk ve bî-nihâye nev'alarını keşfetmek"tir. Ahmed Şuayb onun için aslında tenkidin bir fen değil, sadece "kâide-i sanat" olduğunu belirtir. Edebî eser veya yazar hakkında kesin hükümler vermekten kaçındığını ifade eder.⁵¹

Sainte-Beuve, belirli bir tenkit yöntemine bağlı kalmasa da tenkit ve tetkiklerinde belirli bir yolu takip eder. Bu yol, yazarı her yönüyle resmeden bir portreyi tamamlamaktan geçer. Sainte-Beuve'un tenkit anlayışını bilimsel bir yönetime dönüştüren ise H. Taine'dir. Dolayısıyla Taine'in toplumbilimsel

Ona göre münekkit yazarın fikrini kuşatıcı biçimde öğrenmeye çalışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *a.g.e.*, 62-63.

⁵⁰ Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005, 55-56.

⁵¹ Ahmde Şuayb, *a.g.e.*, 91-99.

tenkit yönteminin özünde Sainte-Beuve'in biyografik tenkidi, gözlem ve tarihsel methodu yer alır.⁵²

Servet-i Fünun devrindeki tartışmalarda Charles-Augustin Sainte-Beuve'un tenkit hakkındaki görüşleri geniş yer tutar. M. Rauf, H. Cahit ve A. Şuayb ise Sainte-Beuve'un edebî eserleri değerlendirmek için yazarın psikolojik ve biyografik olarak çok yönlü araştırılması gerektiği görüşünden etkilenirler: Edebî tenkitlerinde ve yazılarında sanatçı ile eser arasındaki ilişkiyi, sanatçının psikolojik, kültürel, düşünsel etkileşimlerinden hareketle açıklamaya çalışırlar. Özellikle M. Rauf ve H. Cahit, eserden sanatçıya, oradan topluma ulaşmayı hedefleyen bir tenkit anlayışı üzerinde dururlar. Bunun için tenkit anlayışları Sainte-Beuve ve H. Taine'in yönteminin karışımı görünümündedir.

2.3. Toplumbilimsel (Bilimsel) Yöntem

Fransa'da Restorasyon çağıyla birlikte Nisard (1806-1888) ve Saint-Marc Girardin (1801-1873) gibi mutlakçı isimler güzelin değişmez ve tek olduğunu iddia ederler. Villemain, Taine, Bourget gibi pozitivist isimler ise tenkidin tarafsız ve nesnel olması gerektiğini savunurlar. Edebî eser veya yazar hakkında iyi-kötü, güzel-çirkin vb. yargılarda bulunmanın tenkitte önemli olduğunu ifade ederler. Bu çerçevede Villemain (1790-1867) ve H. Taine (1828-1893) sanat eserini bilimsel bir problem ve olgu olarak ele alırlar. Taine, tenkitte bilimsel bir yolu takip ederek gözlem ve vaka incelemesi yöntemini kullanır. Yazarın ruh dünyasına etki eden "muhit", "ırk" ve "an" gibi etkenler üzerinde durur.⁵³

H. Taine, toplum ile toplumun edebiyatı arasında bir "karşılıklı bağlanma" tesis eder. Sainte-Beuve gibi tarihi, edebiyat eleştirisinin ve incelemesinin aracı haline getirir. Bir ulusun edebiyat tarihinin o ulusun ruh

⁵² Ahmed Şuayb, Sainte Beuve'un tenkit ile tarihi bir araya getiren anlayışının kendisinden sonraki tenkitçiler tarafından da takip edildiğini, özellikle Taine'in tenkitlerinde yazarın muhitini ve vakanın zamanını merkeze alan bir tenkit yöntemi geliştirerek eserden yazara, yazardan da topluma ulaşmayı hedeflediğini ifade eder. Taine'in onun şakirdi olarak edebî tenkit ve tarihi bir arayan getiren yöntemi onun bıraktığı noktadan daha ileri taşıdığını ifade eder. Taine'in Sainte-Beuve'un biyografik yönteminden yola çıkarak determinist düşünceyle temellendirdiği toplumbilimsel tenkit yöntemini geliştirdiğini belirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 91-99.

⁵³ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsal, Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II, Ankara 2020, 575-576.

durumundan ve özelliklerinden bağımsız olmadığını ileri sürer. Hatta daha ileri giderek edebiyatın bir ulusun gizli ruh durumunun açıklanmasında tarihten daha önemli olduğunu iddia eder. Bu nedenle Taine, tenkitte yöntem bakımından bir dönüm noktası kabul edilir.⁵⁴ Onun bir dönüm noktası kabul edilmesinin nedeni bilimsel bir tenkidin mümkün olduğunu göstermesi; bitkilerin ve diğer biyolojik türlerin yerine insanın üretimlerini (sanat eseri) koyarak bitkibilimdeki kuralları edebî eserlere uygulamasıdır.⁵⁵

H. Taine, edebiyat tarihi, tenkit ve estetik alanındaki görüşleriyle Servet-i Fünûn devri münekkitlerinde büyük yankı uyandırır. Özellikle Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit ve Ahmed Şuayb gibi isimler onun eserlerini ve görüşlerini tanıtan, tartışan ve eleştiren yazılar kaleme alırlar. Mehmet Rauf, Taine için edebiyat ve tenkitten maksadın yalnızca felsefe olduğunu, onun tenkidi “fenn-i müspet” haline getirdiğini belirtir. Taine’in “ulum-ı tabiiye” ile “ulum-ı ahlakiyye” arasında bir fark görmediğini ifade eder. Taine’in tenkit yönteminin bilimsel bir yaklaşıma dayandığını vurgular. Kullandığı yöntemle ilişkin “ulûm-ı tabiiyeye mahsus tahlil-i mantıkî, tatbik-i kavâninde istidal-i kavi-i riyâzî” değerlendirmesinde bulunarak onun tenkitte mantığa ve fen bilimlerinin yöntemine bağlı kaldığını ifade eder. Ayrıca bu tenkit anlayışında yazarın amaç değil, cemiyete ulaşmak için araç olduğunu ileri sürer.⁵⁶ Ona göre Taine’in “fennî tenkit” adı verilen metoduna giden yol daha önce Sainte-Beuve tarafından açılır. Fakat Taine, ilim ve ahlak arasında fark gözetmeksizin biri için geçerli olan kuralları diğerine de uygular.⁵⁷ Taine’in bilimsel tenkidi Spinoza’dan başlayarak Darwin ve Spencer gibi filozoflarca şekillendirilen “determinizm” düşüncesinden doğar. Determinist düşünceye

⁵⁴ Emile Hennequin, a.g.m., 588-589.

⁵⁵ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, a.g.m., 575-576.

⁵⁶ Mehmet Rauf, a.g.e., 75-76.

⁵⁷ Mehmet Rauf, “Edebiyat fenden, fen edebiyattan daima istianede bulunarak biri diğerinde pek kıymetli vesaik bulmuş, diğeri öbüründen katiyet, taammuk, ciddiyet kazanmıştır.” tespitinde bulunur. Taine’deki pozitivist etki üzerinde dururken Fransa’da dönemin hâkim düşüncesinin pozitivism olduğunu, “tedkikat-tecrübiye”ye dayanmayan hiçbir şeye ehemmiyet verilmediğini, her şeyin, vakaların “usul-i fennî” ile müşâhede edilerek tecrübe olunduğunu belirtir. Pozitivizmin fen, tecrübe ve müşahedeye dayanmayan her şeyi reddettiğini vurgular. Bu düşünceye göre fen yaratılıştaki sırrı çözmekle meşgul olmayıp olayları sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak değerlendirip bunların toplum ile olan bağını da dikkate alarak genel yasalar çıkarmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., 76-79.

göre kâinatta sebep ile sonuçtan başka bir şey yoktur. Mehmet Rauf, Taine'in edebiyatı "heyet-i mecmua-yı vakayi" olarak gördüğünü belirtir. Hatta onun gözünde edebiyatın bir "ilmü'r-ruh" olduğunu vurgular. Taine'e göre her şeyin "mu'ayyen" ve "mukarrer" bir nizam içinde olduğunu, kâinatta "tesâdüfî" veya "gayr-i me'mûl" olan hiçbir şey olmadığını ifade eder. Onun bu konudaki görüşlerini tercüme ederek şöyle aktarır:

"Tarih-i beşerle tarih-i tabii arasında birçok müşahebetler tâdâd ve ispât olunabilir; çünkü esasları birdir. [...] İkisinde de madde canlıdır. Yani garizî ve daimî bir tahavvüle bağlıdır. İkisinde de şekl-i esasî irsîdir. Şekl-i kesbî verasetle ağır ağır ve kısmen münkalib olur. İkisinin de cevher-i ferd-i uzvî müessirât-ı muhita ile teşekkül eder. İkisinde de mevcut-i uzvînin her hali numunenin ahval-i mütekaddime ve temâyülât-ı umumiyesi gibi iki katlı şeraite tabidir: her türlü teşekkülatıyla hayvan-ı natık hayvan-ı nahıkın bir mabâdîdir. Zira gerek ulvi gerek süfli melekât-ı beşeriyenin kökü hissiyat-ı dimağiyede olup kavânin-i uzviye bu sebeple ulûm-ı tabiiyenin tevakkuf ettiği, ulûm-ı ahlakîyenin başladığı yere kadar gider."⁵⁸

H. Taine'in "tarih-i tabii" ile "tarih-i beşer" arasında kuvvetli bağlar aradığına dikkat çeken Mehmet Rauf, onun tarihçiler gibi vakaları ortaya çıktıkları psikolojik koşullarla birlikte değerlendirdiğini belirtir. Bu şekilde Taine'in bir milletin psikolojisini aradığını vurgular. Onun tenkidi bir tahlil vasıtası olarak kullandığını, yönteminin bir yönüyle edebiyat tarihine diğer yönüyle de ruh tahliline dayandığını ileri sürer.⁵⁹

⁵⁸ Mehmet Rauf, Taine'in tenkit ve tahlil yönteminin fen bilimlerinden nasıl etkilendiğini göstermek için onun "Essais de critique et d'histoire" adlı kitabının ön sözünden yaptığı tercümeyle aktarır. Bu tercümede özetle şunları ileri sürer: Fen bilimciler bir hayvanın çeşitli organları arasında nasıl ilişki olduğunu; birinin diğerini etkilediğini ve birbirine bağlı olarak geliştiklerini ileri sürüp ispat ediyorsa biz de insanın, ırkı ve zamanı ile kendi yetenek, eğilimleri arasında ilişki olduğunu, birinin diğerine tesir ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü "[...] aynı sanatta, aynı meslekte, aynı asırda, aynı ırkta bulunan fakat cinsen, terbiyeten, tab'an, mütehalif olan efrâd hep bir numune-i esasiyeden koparak muhtelif tadilat, teşekkülat ile namütenahi efrada ayrılır." Hippolyte Taine'den akt. Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 85-86

⁵⁹ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 85-90.

Servet-i Fünûn devrinde Taine'den etkilenen bir diğer isim Hüseyin Cahit'tir.⁶⁰ Yazar, "Edebiyat-ı Cedide, Menşei ve Esasları" başlıklı yazısında, 19. yüzyıl medeniyetinin önemli keşiflerinden birinin maddî ve manevî alemde hiçbir hadisenin tesadüfî sebeplerle gerçekleşmeyip açık veya gizli nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını iddia eden yasa olduğunu belirtir. Taine'in toplumbilimsel tenkit yönteminin ise determinist düşüncenin sanat ve edebiyata uygulanması olduğunu ileri sürer. Buna göre insan zihninin ve ruhunun yarattığı ürünlerin altında tabiattaki bitkilerde olduğu gibi görünen veya görünmeyen nedenler, etkenler vardır. Bunların başında ise "ırk", "muhit" ve "zaman" yer alır.⁶¹ Hüseyin Cahit, bu süreçte tenkitte yaşanan değişimi şöyle açıklar:

"Mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi mesela bir şiiri, bir romanı, bir heykeli, bir eser-i mimariyi, mahsulat-ı tabiiye; mesela bir ağaç bir ot gibi telakki ve mütalaa ederek ağacın, otun zuhura gelişini izah için buldukları arz ve iklim nasıl mütalaa olunuyorsa mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi anlamak için de bunların yetiştiği zaman ve mekânı nazar-ı teemmüle almak, yani şu iki nev' mahsulat arasında bir fark görmemek fikri ancak XIX. asr-ı maarifette, terakkیات-ı ulûm ve fûnûn ile müyesser olmuş, neşvünema bulmuştur."⁶²

Hüseyin Cahit, Taine'in doğa bilimlerinin izlediği yöntemle edebiyat eleştirisi ve incelemesinin izlemesi gereken yöntem arasında fark görmediğine dikkat çeker. "Edebiyat ve Ahval-i İklimiye" başlıklı yazısında ise Taine'in La Fontaine üzerine yaptığı incelemelere değinir. Taine'in coğrafya ve iklimin insan ırkı üzerinde etkili olduğu yönündeki görüşünü vurgular. Taine'in "veraset", "muhit", "iklim" hakkındaki, görüşlerini; bunların edebiyatla ilişkisini izah eder. Fransa'da Rabelais, Ronsard, Bellay

⁶⁰ Hüseyin Cahit, Hippolyte Taine'i tanmasına, onun düşüncelerinden etkilenmesine aracı olan ismin Bourget olduğunu ifade eder. Bourget de Taine gibi dönemim realist-natüralist akımlarının tesiriyle pozitivist bir düşünceyi benimser. Sanat eserini bir olgu olarak ele alır. Hüseyin Cahit, dönemim pozitivist yazarlarından etkilenerek edebiyatın cemiyetin bir ifadesi olduğu görüşünü benimser. Üzerindeki Taine etkisini ise hayatının her devresinde Taine düşüncelerinin aklının bir köşesinde olduğunu belirtmesi açıkça gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, 105.

⁶¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Servet-i Fünun Yazıları-1 Estetik (Hikmet-i Bedayî)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2021, 97-105.

⁶² Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 42-48.

gibi isimlerin “Louvre Havzası” olarak nitelenen aynı muhit ve iklimde yetişmelerini Taine’in görüşlerine delil gösterir.⁶³

Ahmed Şuayb, Taine’in edebî tenkidi bir fen haline getirmeye çalıştığını, bu nedenle bilimsel bir yöntemi takip ettiğini ileri sürer. Ona göre Taine’in bilimsel yönteminde insanların düşünce ve duygu dünyaları arasında bir fark yoktur. Bir edebî eser, yazarın hayal gücünün yansıması olmaktan ziyade onun düşünce dünyasını yansıtan önemli bir vesikadır. Edebî eserin güzelliği hakkında hüküm vermek için yazarının zihnine, düşünce dünyasına vâkıf olmak gerekir. Bu, yazarın mensubu olduğu ırkın özelliklerinin, yaşadığı devrin ve yetiştiği muhitin şartlarının incelenmesiyle mümkündür.⁶⁴ Ahmed Şuayb, Taine’in eser ve yazar arasında kurduğu ilişkinin aslında yazarın ferdiyetinden toplumun genel özelliklerine ulaşma çabasına dayandığını ileri sürer. Taine’in *İngiliz Târih-i Edebiyatı ve Felsefe-i Sanat* adlı eserlerinden hareketle onun tenkit hakkındaki görüşlerini şöyle sıralar: Öncelikle her büyük sanatçı, mensup olduğu ırkın düşüncelerini, memleketinin ve devrinin ahlak ve âdetlerini eserlerinde yansıtır. Çünkü her insan kendi atalarının tabiatını taşır, devam ettirir. Taine, buna “verâset” adını verir. Bir sanatçının yeteneği onunla aynı çağda yaşayan diğer büyük sanatçıları taklit ve takip yoluyla oluşur. Bunun için bir sanat eseriyle ortaya çıktığı çağ ve toplumun diğer sanat ürünleri arasında kalıtsal bir bağ, benzerlik bulunur.⁶⁵

Ahmed Şuayb, Taine’in “veraset” olarak nitelediği etkileşim yasasını “ıstıfâyı tabî’î” şeklinde adlandırır. Taine’in toplumbilimsel tenkit yönteminde, bir yazarı veya eserini anlamak için öncelikle o eser ve yazarın ait olduğu zamanın ahlak ve düşünce dünyasını araştırmanın gerektiğine dikkat çeker. Hatta Taine’in sanatı cemiyetin ifadesi kabul ettiğini; tenkit yöntemiyle eserden yazara, oradan topluma ulaşmayı hedeflediğini ifade eder.⁶⁶ Ahmed Şuayb, Taine’in bu görüşlerin itiraz ederek edebiyatın bir cemiyetin ifadesi olduğu tezini şüpheli bulduğunu belirtir: Hangi cemiyetten bahsedildiğinin önem taşıdığını; her devir ve toplumda farklı düzeyde estetik olgunluk ve sanat beğenisi görüldüğünü ifade eder. Bu nedenle cemiyetin

⁶³ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 252-265.

⁶⁴ Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005, 58-76.

⁶⁵ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 60-62.

⁶⁶ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 60-62.

tümünü yansıtan bir edebiyattan ve toplumun geneli bağlayan bir önermeden söz etmek hatadır.⁶⁷ Ayrıca yeryüzünde saf bir ırk yoktur. Bu nedenle Taine'in "veraset" ve "ırk" çerçevesindeki görüşleri de hatalıdır. Taine'in "muhit", "ırk", "an" etrafında teşekkül eden toplumbilimsel tenkit yöntemiyle edebî eserden cemiyete ulaşamaz. Edebiyat inceleme ve eleştirisinde tek bir yöneme bağlı kalmak doğru değildir.⁶⁸

Servet-i Fünûn devrinde tenkit hakkında kaleme alınan yazılarda üzerinde en çok durulan isim H. Taine'dir. Genel olarak Taine'in toplum ile sanat eseri arasında kurduğu bağ devrin münekkitlerinin dikkatini çeker. Bu bilimsel tenkit yaklaşımının yanında Sainte-Beuve'nin eser ile sanatçı arasındaki kurduğu ilişki de devrin münekkitleri tarafından ilgiyle takip edilir. Tenkidin yöntemi hakkındaki tartışmalar Servet-i Fünun devrinin genel eğilimin Sainte-Beuve ile H. Taine'in tenkit hakkında görüşleriyle şekillendiğini gösterir. Bunun için Servet-i Fünuncular arasında tarihsel (biyografik)ve toplumbilimsel tenkit yöntemin yadsınamayacak ölçüde etkili olduğu görülür.⁶⁹

S o n u ç

Servet-i Fünûn devrinde tenkidin ne olduğundan çok nasıl yapılması gerektiği sorusu tartışılır. Fransız edebî tenkidi takip edilerek tenkitte bağlı kalınması gereken ölçütler belirlenmeye çalışılır. Bu kapsamdaki tartışmalardan şu sonuçlara varılır: Servet-i Fünuncular kendilerinden evvel tenkidin ne olduğunun tam olarak bilinmediğini iddia ederler. Tenkidin amacının, sınırının ve mahiyetinin doğru anlaşılmadığı kanaatindedirler. Tenkidin belirli bir yöntem dahilinde yapılmadığını, daha çok edebî eserlerde mana ve gramer kusuru bulmanın tenkit sanıldığı ifade ederler. Hatta

⁶⁷ Sıradan edebiyat bir ümmetin belirli bir devirdeki ruh halini, durumunu yansıtabilir, fakat yüksek edebiyat Fransa veya İngiltere tarihinin bir devrindeki halkın (avâm) fikir dünyasını ifade edemez. Ahmed Şuayb, "Evet edebiyât, cem'iyetin ifâdesidir, fakat bütün heyâkil-i azîme-i edebiyeye, bütün ulvî ve rakîk şeyler edebiyâtta ifrâz ve ihraç edilmek şartıyla." diyerek Taine'in, yalnızca büyük yazarları incelediğini ifade eder. Dolayısıyla Taine'in ele aldığı konuyla kullandığı yöntem arasında ihtilaf vardır. Taine, tenkîd ve târîh arasındaki farkı kabul etmez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 63.

⁶⁸ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 80-82.

⁶⁹ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, 78

Servet-i Fünûn devrine kadar tenkitte yöntem fikrinin bulunmadığını; öznel bazı değerlendirmelerin tenkit kabul edildiğini düşünürler.

Servet-i Fünûncular Fransız edebiyat eleştirmenlerini takip ederek tenkit hakkında fikir sahibi olurlar, farklı tenkit tür ve yöntemlerini tartışan, tanıtan yazılar kaleme alırlar. Özellikle M. Rauf ve H. Cahit, Sainte-Beuve ile H. Taine'in görüşlerinden etkilenirler. Biyografik tenkit ile toplumbilimsel tenkit yönteminin bir karışımı olarak nitelenebilecek bir tenkit yöntemini benimserler. Sanatçının biyografik ve psikolojik dünyasıyla, ona etki eden "muhit", "ırk", "an" faktörleri üzerinde dururlar. Ahmed Şuayb Taine'in toplumbilimsel yönteminin her zaman sağlıklı değerlendirme imkânı vermeyeceğini iddia eder. Saf bir ırkın bulunmadığı, tek bir edebiyat ve sanat düzeyinden söz edilemeyeceği gerekçesiyle toplumbilimsel tenkit yöntemiyle eserden topluma ulaşmanın mümkün olmadığını ileri sürer. Cenab Şehabettin, Fransız izlenimcileri ve romantikleri takip eder. Tenkitte duyguların ve izlenimlerin belirleyici olduğunu öne sürer. Tenkidin bir sanat olduğu, mutlak hükümler içeremeyeceği, mutlak kurallara bağlı olamayacağı görüşünü vurgular. H. Nâzım ve A. Nadir bilimsel tenkit yöntemini savunurlar. Edebî eserlerin değerlendirilmesinde akıl ve mantığa uygunluğu ölçüt kabul ederler. Tenkidin bir bilim olduğunu, gözleme dayanması gerektiğini, kesin kurallara ve ölçütlere bağlı olduğu görüşünü vurgularlar.

Servet-i Fünûn devri edebî tenkidinde yöntemine dair tartışmalarda münekkitlerin belirli bir tenkit yöntemine şartlanmadıkları; farklı tenkit anlayışlarını takip ettikleri; bunları edebî eserlere tatbik ettikleri görülür. Devrin edebî tenkidinde iki temel yöntem ve yönelimin belirleyici, etkili olduğu gözlemlenir: Biri, Fransız romantikleri ve izlenimcileri tarafından geliştirilen romantik-izlenimci tenkittir. Diğeri, Sainte-Beuve'un tarihsel methodunu geliştiren H. Taine'in toplumbilimsel tenkididir. Bu farklı yönelişler Servet-i Fünûn devrinde tenkidin başlıca bir yazınsal tür haline gelmesinde; devrin edebiyatının ve edebî tenkidinin gelişerek teorik derinlik kazanmasında önemli rol üstlenir.

K A Y N A K Ç A

AHMED ŞUAYB. *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005.

AKAY, Hasan, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1995.
- ALİ KEMAL, *Makaleler Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Hzl. Hülya Pala, İstanbul: Kitabevi Yayınları. İstanbul 1997.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Hzl. Zöhre Bilgegil, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- BULUT, Birol, "Cenab Şahabettin'e Göre Edebî Tenkitte Usûl", *2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı*, Ed. Yakup Yılmaz, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019.
- CARLONİ, J. – C. ve FİLLOUX, Jean – C., "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- CENAB ŞEHABETTİN, "Menâfi-i Edebiyye", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, [RÂİK VECDİ], "Müntekid-i Hakîkî", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, "Menâfi-i Edebiyye", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, Müntekid-i Hakiki, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 16:00]
- ERCİLASUN, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, Bilge, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, "Servet-i Fünûn Edebiyatında Tenkit", *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- HÜSEYİN NÂZİM, "Tenkid Hakkında", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/411/> [Erişim Tarihi: 11.10.2021 11:00]
- HENNEQUİN, Emile, "Eleştirinin Gelişimi", Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- MEHMET RAUF, "Şu Tenkid Mes'elesi", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/531/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 17:30]

- _____, "Tevdiat-ı Edebiye", <http://www.servetifunundergisi.com/tevdia-i-e-debiye/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 16:00]
- _____, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019.
- MİZANCI MURAT, "Üdebamızın Nümune-i İmtisalleri (Usul-i Tenkid)", *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4 Eser Tanıtma ve Önsözler (1860 -1923)*, Hzl. İnci Enginün - Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- MUALLİM NÂCÎ, *Lügat-i Nacî*, Hzl. Ahmet Kartal, TDK, Ankara 2009.
- OKAY, Orhan *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, "Tenkidi Eleştirmek", *Hece*, Sayı 77-78-79, Ankara 2003.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, "Türk Eleştirisine Bir Bakış", *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- ŞEMSETTİN SÂMÎ, *Kâmus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- ŞERİF, Yusuf, *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- TÂHİR-ÜL MEVLEVÎ, *Edebiyat Lüğatı*, Hzl. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TARAKÇI, Celâl, *Cenâb Şehabeddin'de Tenkid Dili Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Eser Matbaası, Samsun 1986.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Sanata Dair*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, *Kavgalarım*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Servet-i Fünun Yazıları – 1 Estetik (Hikmet-i Bedayi)*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.
- YETKİN, Kemal Suut, "İki Eleştiri Akımı", *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, 142/XII, Ankara 2020.

“ DISCUSSIONS ABOUT THE METHOD OF LITERARY CRITICISM IN
THE PERIOD OF SERVET-İ FÜNÛN”

Abstract

“Tenkit” derives from the Arabic root “nakd” meaning “to choose” or “to separate”. It is used as the equivalent of the French word “critique” (literary criticism) during the Servet-i Fünûn period. It is defined as the evaluation of works of art within the framework of certain criteria and the separation of good and bad aspects from each other. The period of Servet-i Fünûn is an important stage for criticism to become a new literary genre. The authors of Servet-i Fünûn, who followed the French literary criticism, made an effort to make the criticism within a certain method and aesthetic criteria. They discuss by explaining the views of French critics such as Ferdinand Brunetiere, Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Jules Lemaitre. Thus, they learn the methods of biographical, romantic, impressionist, evolutionist, scientific and sociological criticism. Mehmet Rauf explains the development of criticism in Europe and the views of Sainte-Beuve and Hippolyte Taine. Hüseyin Cahit applies Taine’s views on criticism to various works. Ahmed Şuayb criticizes Taine’s sociological approach. In this period, with the influence of Taine, the view that literature is the expression of society gains weight. The authors of Servet-i Fünûn focus on the relationship between artist, work and society. However, instead of Taine’s sociological method based on observation, logic, and the laws of the natural sciences, they adhere to the evaluation criteria of romantic and impressionist criticism. In this period, the view that criticism is an art, that there are no absolute rules, that there is no single beauty, and that beauty can be reached through feelings and impressions comes to the fore. However, the discussions within the framework of criticism show that there is no unity of method in the criticism of Servet-i Fünûn, different opinions are put forward on this issue, and there are different criticism practices. These different views and orientations contribute to the theoretical and aesthetic development of Servet-i Fünûn literature and to make criticism a literary genre.

Keywords

Servet-i Fünûn, literary criticism, method, romantic criticism, biographical criticism, sociological criticism, impressionism.